

FEHÉR MIKLÓS

A TRAUMA MEGJELENÍTÉSE A DÉLSZLÁV POSZTHÁBORÚS TRAUMAIRODALOM NYELVÉBEN

A tanulmányban a délszláv posztháborús traumairodalom három vajdasági magyar alkotását vizsgálom nyelvi szempontból. Az elemzésnél arra voltam kíváncsi, hogy a traumaesemények milyen hatással voltak az én-elbeszélő nyelvi megkomponáltságára, illetve, hogy mindez a mondat szintjén hogyan jelenik meg. Az elméleti háttér áttekintése után konkrét példákat mutattam be Danyi Zoltán A dögeltakarító című regényéből, ahol az összetett mondat, a többszörösen összetett mondat és a mondatátszövődés is szerepet kapott. A folytatásban két további regényre, a St. Euphemiára és a Fantomkommandóra is kitértem, amelyekben a mondattól a fonémáig jutott el, degradálódott a trauma megjelenítése.

Kulcsszavak: délszláv háború, trauma, mondatátszövődés, többszörösen összetett mondat, zene

Bevezető

A délszláv háborúk irodalmi feldolgozásának esetében az identitás, a határkérdés, a narratíva, a trauma és sok más egyéb fontos aspektus mellett nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy a nyelvi közlés nem lenne lehetséges a legalapvetőbb nyelvtani fogalmak megléte nélkül. Ahogyan minden irodalmi paradigmának vannak meghatározó jellemzői, úgy a kilencvenes évek történéseinek is kialakulófélben van az értelmezési kerete. Minden irodalmi alkotást és annak intertextusát vagy intermediális kapcsolatát be tudjuk sorolni egy adott rendszerbe, ebben a rendszerben meghatározott nézetek alapján egy vízszintes vagy egy függőleges tengelyen el tudjuk helyezni azt. A meghatározások kialakításánál közös és eltérő jellemzőket keresünk mind a történetben, mind a narratívában, mind pedig az ezekhez kapcsolódó tulajdonságokban. Az általam ebben a dolgozatban vizsgált és említett alkotások közös vonása, hogy olyan vajdasági magyar alkotók írták meg őket, akik

a délszláv háborúk idején tinédzserek vagy legfeljebb fiatal felnőttek voltak. Regényeikben egyaránt fontos az identitás szerepe, az egykori Jugoszlávia és a Magyarország közti határvonal, a határ által generált kettősség, a jugoszláviai/vajdasági magyar kisebbségi létezés, és az utólagos (fiktív) elbeszélés szempontjából a trauma és emlékezet kapcsolata. Dolgozatom első részében leginkább arra szeretnék kitérni, hogy a trauma irodalmi-nyelvi szempontból hogyan jelenik meg a szűzsében, milyen, a normálistól eltérő jelenségek torzíthatják a traumát átélt egyén történetét, a cselekmény leírásának milyen mondattani és szövegtani jellemzői lehetnek. A folytatásban külön figyelmet szentelek Danyi Zoltán A dögeltakarító című regényének. Miután áttekintettem a nyelvtani kategóriák definiálását, és bemutattam a különböző nézeteket, konkrét példákat mutatok azzal kapcsolatban, hogy az alkotásban megszólaló én-elbeszélőnél hogyan épül fel egy mondat, hogyan alakul a szöveg, illetve hogy a trauma miképpen tükröződik ezen a nyelvtani egységeken keresztül.

Az összefoglalóban Danyi Zoltán A dögeltakarító című kötete mellett hozok még pár példát Siribik Attila St. Euphemia című regényéből, valamint kitérek arra is, hogy Orcsik Roland Fantomkommandó című alkotásában a trauma hogyan jelenik meg a zenei alapokban, s nemcsak a dalszövegekben, hanem a teljesen széteső identitás metaforájaként miként jutunk el a fonémáig.

A trauma és a nyelviség

Ahhoz, hogy nyelvtani szempontból elemeire bonthassuk a trauma megjelenését az említett művekben, először is meg kell értenünk az adott problémakört, egészen pontosan azt, hogy egy vajdasági magyar alkotónak miért okozhat dilemmát a trauma nyelvi megjelenítése. Egy, az ebben a dolgozatban tárgyalt vizsgálódási problémakör ellentétes irányban már lejátszódott, és az analízis nagyítója alá került, amikor Marko Čudić fordító Aleksandar Tišma gondolatait közölte a nyelvről a Hungarológiai Közleményekben. A 2017-ben napvilágot látott tanulmány azzal

a polémiával foglalkozik, hogy Aleksandar Tišma, „az utolsó jugoszláv író”-titulus (egyik) birtokosaként hogyan küzdött meg a két- és többnyelvűség problémakörével, illetve hogy mindez nemcsak irodalmi munkásságában, de magánéletében is milyen nehézségeket okozott számára. Az említett tanulmány számomra azért lényeges, mert nem kizárólag Tišmával kapcsolatban merülnek fel kételyek, hanem univerzális megállapítások is leírásra kerülnek, ezek pedig kiindulópontok lehetnek abban az esetben, ha Danyi Zoltán, Sirbik Artila vagy éppen Orcsik Roland munkásságát vizsgálom. Az a tér, amelyben jelenleg a felsorolt írók élnek és alkotnak, heterogén. A magyar nyelven alkotó irodalmárok felmenői egykoron az Osztrák-Magyar Monarchia lakosai voltak, később élhettek a Szerb-Horvát-Szlovén Államban, a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságban, a Jugoszláv Királyságban, Magyarországon, a Demokratikus Föderatív Jugoszláviában, a Jugoszláv Föderatív Népköztársaságban, a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságban, a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságban, Szerbia és Montenegróban és végül Szerbiában. (Egyértelműen nem feltételezhetjük, hogy az általam vizsgált alkotók ősei valóban éltek-e minden államalakulatban, de a teoretikus felvetés, miszerint akadnak olyan emberek, akiknek felmenői ki sem mozdultak a mai Vajdaság területéről, mégis ennyi országban éltek, még jogos lehet.) Az egyén identitásának problematikus volta már csak ebből a felsorolásból is nyilvánvaló válik, hiszen ki az, aki ennyi (ön) meghatározást képes elviselni, folyamatosan újraalkotva mindazt, ami önmagáról, hovatartozásáról, nyelvéről és szokásairól gondol. Čudić szerint „az exjugoszláv peremvidékeket különösen, egyébként sem csak a magától értetődő, elkerülhetetlen nyelvi és kulturális keveredés jellemezte/jellemzi, hanem az is, hogy a nagy alkotóegyéniségek minden politikai direktíva és hatalmi megfélemlítése ellenére tanulóéveik során gyakran előnyben részesítik a kultúrának a szellemi termékeit, amelyet fontosabbnak, nagyobb-nak, univerzálisabbnak tartanak sajátjuknál” (ČUDIĆ, 2017; 92). Akárcsak Tišma esetében, úgy a vajdasági magyar alkotók esetében is érdemes megvizsgálni ezt a nyelvi és kulturális keveredést,

amely a kilencvenes évektől kezdődően egyértelműen egyre nagyobb és szélesebb körű magyarországi befolyást jelentett. Vajdaság kulturális és nyelvi sokszínűsége gazdaságilag és politikailag is közel hozta magát a határos Magyarországhoz, melynek történelmi múltjában egyébként is fontos szerepet játszott, ugyanakkor az sem elhanyagolható, hogy közigazgatásilag Szerbiához tartozik. A fiatal írónemzedék esetében kétségtelen, hogy ez a kettős ráhatás, ha nem is feltétlenül egyértelmű nyelvi szempontok szerint, de kulturálisan biztosan nyomot hagyott. A tinédzserek és fiatal felnőttek esetében felvethető az a meglátás, hogy az egyén „hagyja, hogy hasson rá a másik – magán gyakran egy letűnt impérium nyomait viselő – kultúra, engedi, hogy az belülről formálja (át) gondolkodását” (ČUDIĆ, 2017; 93). Éppen ebből kiindulva mondható az, hogy a térségünkben élő és író alkotók (legalább) kettős hatásnak voltak kitéve: a jugoszláviai/szerbiai/szláv kultúra mellett a magyarországi is része volt az életüknek. Mindez azért lényeges, mert a kulturális sokszínűséggel való találkozás egyértelműen rányomhatja a bélyegét az egyénre, annak identitására, „még akkor is, ha egyáltalán nem idilli és (politikailag, emberileg) néha életekre törően traumatikus élményekkel van tele”, és „már nem idegen nyelvekként, kultúrákként (meg)tanult, hanem esetükben magával hozott, a saját egyéniségükbe beépített nyelvekről, kulturális hagyományokról lehet beszélni (ČUDIĆ, 2017; 93). Ez a kettős világlátás előny és hátrány lehet egyben. Az egyénnek a mindennapokban előnye származhat abból, hogy a mindennapokban könnyebben boldogul a nyelvi és kulturális téren, de hátrány lehet az önmeghatározás esetében. Toldi Éva mindezt hibrid identitásként nevezi meg, és – ahogyan épp ő írja – „a hovatarozás és a hontalanság kérdése élete végéig foglalkoztatja Aleksandar Tišmát, a szubjektum számára a hibrid identitás felszámolása nem lenne kívánatos, ám a stabil elhatározás elmarad, ehelyett újabb kérdések kerülnek felszínre” (TOLDI, 2014; 165).

A vajdasági magyar alkotók esetében aligha beszélhetünk konkrét (alkotó)nyelvi kérdésekről, de a hontalanság, a hovatarozás fontos identitásbeli kérdés, a kulturális sokszínűség pedig

igenis zavaró lehet. Ha mindezt még kiegészítjük azzal, hogy (jugoszláviai) magyarként az általam vizsgált regények főhőseinek (és egyáltalán, a való életben) mégis mennyi szerepük/joguk/kötelességük volt részt venni a délszláv háborúban, akkor valami olyasmit kapunk, mint amit Danyi Zoltán én-elbeszélője fogalmaz meg A dögeltakarító című regényében:

„... de vajon megfordult-e bárki fejében, legalább egyszer ebben a rohadék életben, hogy a szerbek és a horvátok, miközben egymást gyakták, egyúttal az ő életét is alaposan elkúrták, noha tulajdonképpen nem sok köze volt az egészhez, legfeljebb csak annyi, hogy a sors különös játéka folytán jugoszlávnak született, jobban mondva úgynevezett „jugoszláviai magyarnak”, amihez viszont megint csak nem sok köze volt, mivel ez meg egy másik, egy korábbi háború következtében alakulhatott így, éppen ezért válaszolta Dalinak azt, hogy ez az egész mégiscsak bonyolultabb annál, semmint hogy el lehetne intézni annyival, hogy ki kinek az oldalán áll, de ha már erről van szó, tette hozzá, akkor viszont messzebbről, jóval messzebből kellene kezdeni az egészet, az első világháborúnál, vagy még messzebb, az Osztrák–Magyar Monarchiánál, vagy esetleg még annál is messzebb, a török vagy a tatár megszállásnál, mert úgy látszik, hogy az ember egy kurva lépést se tehet itt anélkül, hogy bele ne botlana az elcsesztett múltba, habár mindenki belelőtt már mindenkit a Dunába, és mindenki többször is megkúrta mindenki anyját, mondta, úgyhogy jó volna, ha legközelebb, amikor besorozzák, azt is megkérdeznék tőle, hogy akar-e horvát nőket kefélni, vagy még jobb lenne, ha azzal kezdenék, hogy akar-e kefélni egyáltalán” (DANYI, 2015; 114–115).

Ez az identitásbeli megkérdőjeleződés vezet el addig, hogy az egyén a kulturális többszínűségében döntéshelyzet elé álljon: melyik lesz az a kultúra, melyet a másik fölé helyez, melyik kul-

túrának a nyelvi jellemzői lesznek azok a mozzanatok, amelyeket alkalmazni fog elbeszéléseiben és mindennapjaiban, egyúttal melyik kultúrának a formái fognak neki abban „segíteni”, hogy megjelenítse a traumát.

A traumameghatározásoknak se szeri, se száma az irodalmi társtudományokban, ám ebben a dolgozatban minderre bővebben nem térek ki. E helyett a nyelv szempontjából leginkább lényeges definíciót veszek alapul. Juliet Mitchell brit pszichoanalitikus, kutató a Trauma, felismerés és a nyelv helye című értekezésében arról ír, hogy „a trauma – legyen fizikai vagy pszichikai természetű – valamely védőréteg olyan mérvű sérülése, hogy az már nem lesz kezelhető azokkal a mechanizmusokkal, amelyekkel a fájdalmat és a veszteséget általában kezeli szoktuk” (MITCHELL, 1999, 61). A trauma esetében a kezelés, a kezelhetőség alapjainak a nyelv tekinthető, enélkül nem történhet meg a feldolgozás. Ahhoz pedig, hogy a feldolgozás létrejöjjön, mindenekelőtt a trauma megjelenési formáinak jellemzőit kell feltárni: „a felismerés és a nyelv kölcsönhatásban lévő társas folyamatok: a másik nélkül sem psziché, sem nyelv nem lehetséges” (MITCHELL, 1999, 62). A brit kutató arról is írt, hogy a pszichoanalízis atyja, Freud kiemelt fontosságúnak vélte a trauma és a nyelv kapcsolatát, sőt, munkájában még azt is felvetette, hogy a trauma által kiváltott hisztéria a nyelv segítségével gyógyítható, ugyanakkor ez „nem azonos azzal a problémával, hogy milyen hatással lehet a trauma magára a nyelvre” (MITCHELL, 1999; 69). A most következő fejezetben erre a problémakörre szeretnék kitérni, a felvonultatott elméleti háttér segítségével pedig azzal is megpróbálkozom, hogy a gyakorlati példák előtt hipotézisként felvetem Danyi Zoltán A dögeltakarító című alkotásának (trauma)nyelvi jellemzőit, hogy később elemezhessem azokat.

Trauma, mondattan, szövegtan

A trauma, mint betegség, mint tünet, mint orvosi és pszichológiai szakkifejezés a XIX. században került a köztudatba, a vele kapcso-

latos vizsgálódások azonban a leginkább a XX. században lángoltak fel, főként a világháborús kontextusban: az uralkodó orvostudományi és pszichoanalitikus nézetek szerint a háborús trauma legtöbbször azokat a fehér, férfi embereket sújtotta, akik a frontvonalon harcoltak, később mindez bővült azokkal az egyénekkkel, akik a második világháborúk a munka- és haláltáborok túlélői voltak. A tudományok fejlődésével egyre széleskörűbb lett a trauma definíciója. A tudósok idővel arra a következtetésre jutottak, hogy a trauma előidézése az emlékek felidézésével, újraátélésével, akár szóbeli kifejezésekkel is lehetséges. Brigitta Busch, a Bécsi Egyetem és Tim McNamara, a Melbourne Egyetem professzora és nyelvésze az alkalmazott nyelvészet területén vizsgálta a trauma és a nyelv kapcsolatát. A 2020-ban publikált *Nyelv és trauma* című közös tanulmányukban arról írnak, hogy a nyelv nemcsak része vagy okozója lehet az egyén traumaélményének, de a trauma, mint következmény is hatással lehet az egyén kommunikációs képességeire. Az említett értekezésben arra a következtetésre jutnak, hogy a trauma korlátozhatja az egyén kifejezőkészségét, hatással lehet az alapszókincsére, vagy egyenesen a hallgatásba taszíthatja, de a szerzőpáros kiemeli azt is, hogy a lírai megnyilatkozások, a költői képek, a szimbólumok és metaforák élőnyelvben való használata elterjedhet, éppen azért, mert a stilisztikai trópusok menedékként szolgálhatnak az egyénnek (BUSCH et al. 2020; 327). A nyelv azonban ellentétes hatást is kiválthat: ártó fegyverré válhat, ha úgy használják. Busch és McNamara szerint az az egyén, aki valamilyen fizikai vagy mentális sérülést szenvedett, a történések szóbeli leírásával, vagy a szóbeli bántalmazás során alkalmazott mondatok új kontextusba helyeződésével ismét traumaszituációba kerülhet. A nyelv hiánya, a hallgatás is felléphet traumaokozóként (ez a jelenség figyelhető meg a dolgozat későbbi példájában, Orcsik Roland *Fantomkommandó* című művében): „közös megegyezésen alapuló hallgatás” alakulhat ki a szexuális bántalmazó és bántalmazott között, vagy a hallgatása traumatikus mivolta jelenhet meg egy olyan egyénnél, aki nem vagy csak alapfokon beszél az adott ország nyelvét, és nem tudja leírni érzéseit – utóbbi eset a

migráció bármely formájánál elképzelhető (BUSCH et al., 2020; 328). A szerzők kutatásuk végén arra a következtetésre jutnak, hogy a trauma megkérdőjelezi az alkalmazott nyelvészet eddigi meghatározásait, a tudomány határain mozog, mindenképpen interdiszciplináris megközelítést érdemel. Szerintük a trauma a nyelv–test–érzelem hármásának problémakörébe tartozik, de mivel a trauma bármikor (értsd: visszaemlékezésekkel; tárgyak vagy személyek megjelenésekor) felbukkanhat, ezért a poszthumanista nézetek körébe tartozik, összekapcsolva az egyént a materiális alapokon nyugvó világgal. A trauma nyelvi leképeződéséről az a véleményük, hogy fokozott figyelmet kell fordítani a rendkívüli, marginális, zavaró tényezőkre, mert ezek hozzájárulhatnak a normálistól eltérő rendezetlenségekhez, kétértelműségekhez, bőbeszédűségekhez vagy akár a hallgatáshoz (BUSCH et al., 2020; 331).

Az alkalmazott nyelvészet pszichológiai gyakorlati alkalmazását jól szemlélteti az egyesült államokbeli Memphisi Egyetem kutatóhármásának (Jeremy A. Luna, J. Gayle Becks és Max Louwerse) tanulmánya. Ők hárman a traumanarratíva nyelvi funkcióit vizsgálták meg a PTSD (poszttraumás stressz szindróma) tekintetében olyan egyéneknél, akik közlekedési balesetek (traumahe lyzetek) túlélői. Folytatva Busch és McNamara gondolatmenetét, azt láthatjuk, hogy a nyelvi funkciók jó predikatívumai lehetnek az emberi viselkedésnek. Az egyesült államokbeli kutatók szerint a szószaporítás, az írásban az írásjelek túlzott használata, az élőbeszédben a szünetek nem rendeltetésszerű használata lehet jele a traumának. A szószaporítás okán a PTSD-ben szenvedők a kísérletekben elkerülték a traumatikus esemény sajátosságainak elismerését, vagy egyszerűen nem tudták visszahívni ezeket a sajátosságokat. A kutatás alapján a PTSD-sérülésben szenvedő személyek kognitív módon elhatárolódnak az adott esemény részleteitől, de az adott szemantikai kategóriákkal bármikor előidézhető nálunk a traumatikus esemény (LUNO et al., 2013; 2955–2959).

A fenti tanulmányok áttekintése után úgy ítélem meg, érdemes végre rátérni arra, hogy Danyi Zoltán *A dögeltakarító* című regé-

nyének nyelvi szempontból milyen jellemzői vannak. Kétségtelen, hogy az itt taglalt tanulmányok mindegyike segítségünkre lehet az elemzésben, s a dolgozatba *A trauma és nyelviség* alcím alatt bemutatott idézet már ízelítőt adhat arról, hogy milyen is az alkotás szerkezeti felépítése, de szemléltetés gyanánt álljon most itt a regény első mondata:¹

„Megmozdult a föld, mondta, vagy lehet, hogy csak a lába remegett, Berlinben egész nap az utcákat járta, napok óta csak járkált, reggel kezdte, és késő éjjelig meg se állt, legfeljebb arra az időre, amíg megevett valamit a töröknél, azután folytatta, járkált le-fel, és csak éjjel tért vissza a kölcsönkapt lakásba, késő éjjel, főzött magának egy nagy adag cikóriát, és a tévé elé ült, de a hírekben nem volt szó földrengésről, pedig rengett, napok óta érezte, hogy remeg, persze a tévé előtt rögtön elaludt, és mire felébredt, a cikória kihűlt” (DANYI, 2015; 6).

A fentebbi példa egyrészt irodalmi szempontból bemutatja a regény stílusát, másrészt pedig ezt a stílust nyelvi funkciókkal éri el. Az alkotás első mondata, illetve ennek a mondatnak a felépítése hűen tükrözi az egész kötetet. A. Jászó Anna szerkesztésében megjelent *A magyar nyelv könyve* az összetett mondatot alapvetően az egyszerű mondattal összehasonlítva definiálja: „Az összetett mondat funkcionálisan éppen olyan kommunikációs egység, mint az egyszerű mondat, mert a beszéd folyamatot egy teljes, lezárt mozzanattal viszi előre. (...) Az összetett mondat is mondategységnek számít, itt a beszerkesztett tagmondatokat tekintjük mondategységeknek” (JÁSZÓ, 2007; 437). Bár ez ebből a mondatból még nem derül ki – csupán sejthetjük, később azonban fény derül rá a regényben –, az én-elbeszélő traumaélménye igenis hatással volt a beszédére, és már a fenti példa is azt mutatja,

1 Bár az első fejezet második részének első (és egyetlen) mondata mindenképpen jobb példa lenne, az több oldalnyi szöveget jelentene, így teljes egészében nem lenne megféleltethető a tudományosság követelményeinek.

hogy itt nem is összetett, hanem többszörösen összetett mondatról van szó. „A kettőnél több tagmondatból (mondategységből) álló mondatösszetételt (mondategészt) többszörösen összetett mondatnak nevezzük. (...) A többszörösen összetett mondatban is ugyanazok a törvények érvényesülnek, mint az egyszerűben: az azonos szintű tagok között tartalmi-logika (szemantikai) vagy közömbös viszonyt találunk, a közvetlen szomszédos szinteken állók között grammatikait vagy semmilyen” (JÁSZÓ, 2007; 467). Ebben az esetben a többszörösen összetett mondatban nemcsak alárendelésre (Megmozdult a föld, mondta, vagy lehet, hogy csak a lába remegett), hanem mellérendelésre is látunk példát (napok óta csak járkált, reggel kezdte, és késő éjjelig meg se állt), azonban nem állíthatjuk azt, hogy körmondatról beszélünk, mert az nem „művészi megalkotás”, és nem tagolódik előszakra és utószakra, az előszak nem készíti elő az utószakot (JÁSZÓ, 2007; 473). A trauma megjelenítése a mondatátszövődés példáján keresztül is érzékelhető:

„... mert nagyon úgy néz ki, hogy nem lehet már elhagyni ezt a szaros Európát, ahol kivezénylik a gyárakat, hogy burekot egyenek a mítingeken, és azután egy telefüstölt kocsmában élnek le az életüket, mint egy elhülyült barom, úgyhogy el kellett volna már húzni a gecibe innen, ahol ki-tömött madarak állnak a határ mindkét oldalán, és az egyik táblán kék betűkkel az áll, hogy GRANICA, a másikon meg zöld betűkkel, hogy ÁLLAMHATÁR, és szopják le mindkét oldalról a kék eres farkát, ez a nagy szerb igazság, amittől összeszarják magukat a végtelen menetoszlopokban vonuló menekültek...” (DANYI, 2015, 49).

Ebből a kiragadott többszörösen összetett mondatból is látható az, ami a mindennapi beszédtevékenységben olyan gyakran előfordul: „a beszélő gondolatai nem mindig szabályos logikai rendben követik egymást, hanem gyakran kereszteződnek, és bonyolult módon egymásba szövődnek” (JÁSZÓ, 2007; 474). A

közbeékelődés és a mondatátszövődés között itt is látszik a különbség, méghozzá, hogy sem az előbeszédben, sem pedig írott változatában nincs szünet a főmondat és a mellékmondat között. Jelen esetben részleges átszövődésre láthatunk példát: „... kitömött madarak állnak a határ mindkét oldalán, és az egyik táblán kék betűkkel az áll, hogy GRANICA, a másikon meg zöld betűkkel, hogy ÁLLAMHATÁR, és szopják le mindkét oldalról a kék eres farkát...” (DANYI, 2015; 49). É. Kiss Katalin és társai az említett példa esetében azt állítják, hogy a mondatátszövődésnél olyan összetett mondatok alakulnak ki, „melyekben látszólag összekeveredik a tagmondatok anyaga” (KISS et al., 2003; 106).

Az alárendelő összetett mondatot illetően az Új magyar nyelvtan kiemeli, hogy az alárendelt mondatot hozzárendelhetjük olyan névmási alaptaghoz, mely alkalmas lehet rá, „hogy az alárendelt mondat főmondati szerepét alakjánál (pl. esetragjánál) és helyzeténél (pl. fókuszpozíciójánál) fogva kifejezze” (KISS et al., 2003; 83). ebben az említett helyzetben, a kötőszó kizárólag a mondat alárendelt helyzetének kifejezője, egyéb jelentéstani tartalma nincs, mint ahogyan ez itt is látható:

„... a nemi szervek helyére a nemzeti címerek kerültek, amelyek nagyon gyorsan háttérbe szorították a meredt faszokat és a kitárulkozó pinákat, és sokáig nem is értette, hogy miért került a falakra, mit keres a faszok helyén a nemzeti címer, de később azután rájött persze, hogy lényegében ugyanarról van szó most is, amiről a nyilakkal átlőtt szívek és a szaggatott vonallal összekötött nemi szervek esetében, csak közben megváltozott a szenvedély iránya...” (DANYI, 2015; 102).

A mondat ugyan többszörösen összetett, de a hogy kötőszó nem utal az alárendelt mondat mondattani-jelentéstani szerepére. A regényben a többszörösen összetett mondatok túlsúlyban vannak, kivételt képez egy részlet, amikor a történetfolyam két síkra oszlik szét, az én-elbeszélő főhős pedig erotikus aktusba kerül, miközben a párhuzamos idősíkon egy másik női szereplő történe-

te bontakozik ki, akihez a főhős vonzalmat érez. A trauma ekkor látszólag eltűnik, vagy legalábbis töredezetté válik, a többszörösen összetett mondatok redukálódnak, egyszerűsödnek:

„Az áraim érdekelnek, kérdezett vissza a lány.”

„Niki arra kért, hogy fürödjek meg.”

„Lezuhanyoztam indulás előtt, mondtam.”

„Nagy kibaszás, hogy a Duna túloldalán a fákat kivágták.”

„Niki a szájával simogatta fel rám az óvszert, utána hátradőlt a párján.”

„Nagyjából fél óra, amíg Celia a város szélére ér.”

„Megszagol egy fát, és utána odaspriccel a tövébe.”

„Az ablakban állok, és nézem a Dunát.”

„A legrohadékabb aljasság pedig az, hogy már ölni se lehet.”

(DANYI, 2015; 159–160).

A többszörösen összetett mondatokat ebben a fejezetben alárendelt vagy mellérendelt mondatok váltják fel, valamelyest megszakítva ezzel a történetfolyamot és annak feszültségét.

Összefoglaló (és további távlatok)

A bevezetőben már kitértem arra, hogy a trauma megjelenése különböző módokon található meg a délszláv posztháborús traumairodalom alkotásaiban. Időben Sirbik Attila St. Euphemia²

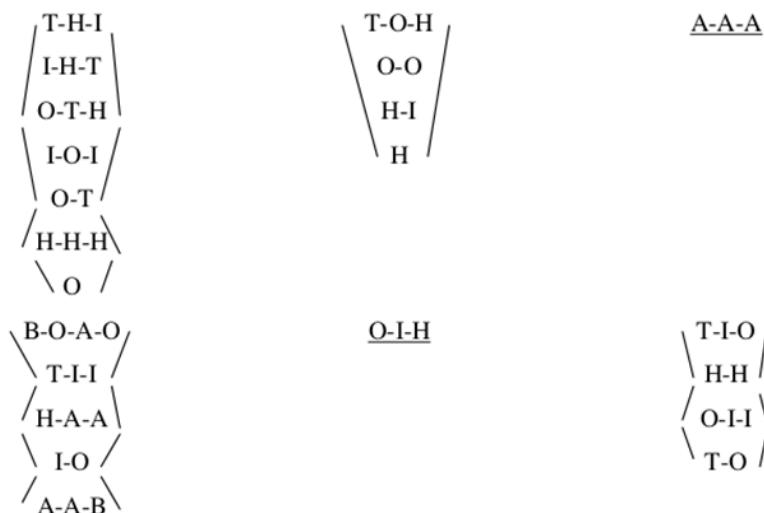
2 Bár a magyar nyelvben a Szent Eufémia alak használatos, a regény az idegen

című regénye látta meg először a napvilágot, pár hónappal később Danyi Zoltán *A dögeltakarító* című alkotása jelent meg, a triumvirátus utolsó tagjaként pedig Orcsik Roland *Fantomkommandó* című műve került a nagyközönség elé. Éppen ezért érdekes végigtekinteni azon, hogy a trauma megjelenítése miként alakul ebben a hármásban, és talán a sors furcsasága is, hogy a három alkotás egyetlen érzékelhető értelmezési vonalra illeszthető. A *St. Euphemia* esetében szinte már felesleges a szöveg töredezettségéről beszélni, hiszen az egész kötet szkáz-felépítésű. A 0-tól 12-ig tartó számozott részek (fejezetek?) további alfejezetekből állnak össze egy egészé, ám míg *A dögeltakarító* a többszörösön összetett mondatok és a mondatátszövődések használatával az én-elbeszélő traumájának túlcsoportulását jelképezi, addig a *St. Euphemia* hasonló korú főhőse ennél nyugodtabb, egyszerű mondatokkal operál, és csak az szűzsé előrehaladtával tér át a Danyi Zoltánnál már jól ismert felépítésre.

A töredezettség után a beszéd túlcsoportulása következik, míg nem eljutunk Orcsik Roland *Fantomkommandó*jáig, amely nyelvi szempontból a legdrasztikusabb különbséget mutatja a trauma túlbeszéléshez képest. Orcsik regényében a háború mellett a zene is lényeges funkciót tölt be, de ugyanúgy a háttérben marad, mint a háború frontvonala. Mozgatórugónak, identitásformálónak azonban így is felfogható, és a megteremtett posztapokaliptikus, folyton a lebomlást szimbolizáló világban a zene jelenti az állandóságot és a megnyugvást, egészen addig, amíg ki nem tör a háború. Ekkor ez az állandóság is megtörik, rendszertelenné válik. A többszörösön összetett mondatok helyett ebben a történetben a zene hangjainak ábrázolása jeleníti meg a traumát. Fontos alkotóeleme a daloknak, hogy korántsem hagyományos hangszerekkel születnek, inkább olyan hétköznapi tárgyakkal, amelyek az illusztrált posztapokaliptikus világban is bárhol, bármikor megtalálhatóak. A hangok vizuális bemutatását itt is úgy ábrázolom, ahogyan a regényben megjelennek:

St. Euphemia formát használja, így a dolgozatban ekképpen hivatkozok rá.

A zenehangok ábrázolása legalább annyira kaotikus, mint amennyire a szereplők élete a Fantomkommandóban. Orcsik Roland regényében a vizualitás úgy változik, ahogyan az én-elbeszélő érzelmi állapota is: minél inkább zaklatott a főszereplő, annál több ponton törik meg a hangok vonala. Az utolsó (jobb alsó) ábrázolásnál a hulladékhangszerek éles, magas és mély, tompa hangja váltakozik, míg nem a zenekar felbomlik, és megszűnik a zaj. A Fantomkommandó zeneisége a kötet utolsó szakaszában teljesen eltűnik, a zene elcsöndesedése a városból való kilépéssel, a disztópia terjedésével válik egyenértékűvé.

A dolgozat rövid elemzésénél arra törekedtem, hogy a trauma irodalomban való megjelenítését nyelvi szempontból vizsgáljam. Különös figyelmet szenteltem Danyi Zoltán *A dögeltakarító* című művének, de a zárásban Sirbik Attila és Orcsik Roland alkotásai-ból is hoztam pár példát. A kutatás folytatásában a három alkotás nyelvi komparatív vizsgálata mellett összehasonlító kutatást lehet végezni *A dögeltakarító* és Danyi Zoltán új regénye között, amely *A rózsákról* címet viseli.

Irodalomjegyzék

- A. JÁSZÓ Anna. szerk. 2007. A magyar nyelv könyve. Budapest: Trezor Kiadó.
- BUSCH, Brigitta–McNAMARA, Tim. 2020. Language and Trauma: An Introduction. In. *Applied Linguistics*. 41/3., p. 323–333.
- ČUDIĆ, Marko. 2017. Az identitástrauma/traumatikus identitás nyelvi aspektusa(i). Aleksandar Tišma gondolatai a nyelvről. In. *Hungarológiai Közlemények*. 2017/2., p. 91–102.
- DANYI Zoltán. 2015. A dögeltakarító. Budapest: Magvető Kiadó.
- É. KISS Katalin–SIPTÁR Péter–KIEFER Ferenc. 2003. Új magyar nyelvtan. Budapest: Osiris Könyvkiadó.
- LUNO, Jeremy A.–BECK, J. Gayle–LOUWERSE, Max. 2013. Tell Us Your Story: Investigating the Linguistic Features of Trauma Narrative. *Proceedings of the Annual Meeting of the Cognitive Science Society*. Vol. 35., p. 2955–2960.
- MITCHELL, Juliet. 1999. Trauma, felismerés és a nyelv helye. In. *Thalassa*. 10/2–3., p. 61–81. (Eredeti megjelenés: *Diacritics*. 1998. 28/4., p. 121–133).
- ORCSIK Roland. 2016. Fantomkommandó. Újvidék–Budapest: Forum–Magvető.
- SIRBIK Attila. 2015. St. Euphemia. Újvidék–Budapest: Forum–Magvető.
- TOLDI Éva. 2014. Identitás, kulturális emlékezet, életelbeszélés. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*. 39/2., p. 157–173.